

UDZIAŁ WOJSKA HETMANATU LEWOBRZEŻNEGO W POLSKIEJ WOJNIE SUKCESYJNEJ W LATACH 1733–1735

Ołeksij Sokyrko

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. T. Szewczenki

ABSTRACT

THE PARTICIPATION OF THE LEFT-BANK HETMANATE'S ARMY IN THE WAR OF THE POLISH SUCCESSION 1733–1735

The war of the Polish succession from 1733 until 1734 was an important armed conflict in the history of Central and Eastern European countries. Undertaking a military intervention to fight for the Polish crown, the Russian Empire actively used the armed resources of its satellite state – the Left-Bank Hetmanate. Ukrainian Cossack regiments, comprising mostly light cavalry, were used by the Russian command to fight the army of Polish confederates – supporters of Stanisław Leszczyński, to organize reconnaissance, for defence, for patrolling and for convoy and courier services. During these two years, 16,000 Cossacks were mobilized to meet the Russian demand. Their participation in combat revealed the weak points of the Cossack army and contributed to its reform in 1735.

Key words: war of the Polish succession, Cossack Hetmanate, Cossacks, Russian army

Słowa kluczowe: wojna o sukcesję polską, Hetmanat, Kozacy, wojska rosyjskie

1 lutego 1733 roku w Warszawie zmarł król August II Mocny. Dla Rzeczypospolitej śmierć 62-letniego monarchy stała się początkiem nie tylko kolejnego bezkrólewia, ale też wzmożonej interwencji zbrojnej, swego rodzaju próbą i przestrogą przed podziałem państwa pod koniec XVIII wieku. Dla Rosji i Austrii najbardziej odpowiednim i dobrze widzianym kandydatem na polski tron był syn zmarłego króla, Fryderyk August, więc państwa te za wszelką cenę próbowały uniemożliwić elekcję Stanisława Leszczyńskiego, wspieranego przez Francję. Wiosną 1733 roku szanse tego, jak się mogło wydawać, „wiecznego emigranta” nagle się powiększyły zarówno w kraju, gdzie cieszył się sympatią większości szlachty koronnej, niezadowolonej z rządów Wettinów, jak i wśród członków europejskiego klubu monarchów, gdzie jako gwarant uzyskania polskiej korony wystąpił zięć Leszczyńskiego, król Francji Ludwik XV.

Swoje *influence legitime* Rosja od samego początku postrzegała nie tyle w działaniach dyplomatycznych, ile w wojskowych, co właściwie wyznaczyło jej rolę w konflikcie wokół polskiego tronu¹. Już trzy tygodnie po śmierci Augusta na posiedzeniu Gabinetu Ministrów została podjęta instrukcja dla ambasadora Rosji w Warszawie barona Friedricha Loewenwolde, otwarcie mówiąca o niedopuszczeniu do władzy żadnego kandydata w jakikolwiek sposób powiązanego z nieprzyjacielską Francją, Szwecją czy Portą. Argumenty, które ambasador miał przytoczyć polskim senatorom, były wzmocnione wysunięciem do granicy 28 pułków i początkiem mobilizacji całego cesarskiego wojska. W liście do arcybiskupa gnieźnieńskiego Teodora Potockiego z czerwca 1733 roku skierowano już otwarte ultimatum: „Ponieważ wy i wszyscy urzędnicy Rzeczypospolitej od dawna wiecie, że elekcji owego Stanisława czy innego takiego kandydata, który był w takiej samej dependencji i miał takie same interesy, które ów Stanisław ma, przez wierną naszą życzliwość do Rzeczypospolitej i do utrzymania jej pokoju i dobrobytu oraz przez własne w tym naturalne ogromne zainteresowanie, ani my, ani inne sąsiednie państwa nigdy dopuścić nie możemy...”². 2 sierpnia 1733 roku rosyjskie wojska pod dowództwem generała Petera Lacy’ego przekroczyły polską granicę³. Tymczasem 12 września w Warszawie na króla wybrano Stanisława Leszczyńskiego. O polski tron rozpoczęła się rywalizacja zbrojna.

W historiografii ukraińskiej konflikt ten – podążając za rosyjską tradycją, nazywany wojną o sukcesję polską – nawet do czasów współczesnych pozostaje prawie zapomniany. Nie istnieje żadna odrębna praca poświęcona temu problemowi, dlatego już tradycyjnie znajduje się on w cieniu większych wojen Imperium Rosyjskiego z początku XVIII wieku, prowadzonych z udziałem Hetmanatu – wielkiej wojny północnej w latach 1700–1721 oraz wojny rosyjsko-tureckiej w latach 1735–1739. Polscy⁴ i rosyjscy⁵ historycy zwracali uwagę na rolę i udział Hetmanatu w walce o sukcesję polską, ale mając inne priorytety, dość powierzchownie poruszali ukraińskie aspekty tej wojny. Brak zainteresowania historiografii ukraińskiej jest w tej sytuacji tym bardziej zauważalny i zaskakujący, że istnieje duża liczba archiwalnych materiałów ze zbiorów rosyjskich kancelarii rządowych (Generalna Kancelaria Wojskowa, Kancelaria Zarządu Ministerskiego itp.) oraz kozackich. Niezwykle szczegółowo przedstawiają liczbę kozackiego wojska i jego przygotowania do walki oraz

¹ С. Нелипович, *Союз двухглавых орлов: русско-австрийский военный альянс второй четверти XVIII в.*, Москва 2010, s. 101–117.

² Е. Анисимов, *Анна Иоанновна*, Москва 2002, s. 262–263.

³ Д. Бутурлин, *Военная история походов россиян в XVIII ст.*, ч. 3., т. 3, Санкт-Петербург 1823, s. 18–21.

⁴ T. Ciesielski, *Agresja rosyjska na Polskę 1733–1735. Walki na Ukrainie, Podolu i Wołyniu* [w:] *Trudne sąsiedztwo. Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjsko-ukraińskich w XVI–XX wieku*, Toruń 2007, s. 100–127; E. Cieślak, *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986; J. Dygdała, *Przygotowania stronników Stanisława Leszczyńskiego do obrony Rzeczypospolitej w bezkrólewiu 1733 roku* [w:] *Między Barokiem a Oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, Olsztyn 2004, s. 36–47; S. Truchim, *Konfederacja dzikowska*, Poznań 1921.

⁵ Е. Анисимов, *Анна Иоанновна*, Москва 2002; Д. Бутурлин, *Военная история походов россиян в XVIII ст.*, ч. 3., т. 3, Санкт-Петербург 1823; С. Нелипович, *Союз двухглавых орлов: русско-австрийский военный альянс второй четверти XVIII в.*, Москва 2010.

przebieg wydarzeń wojskowych i ich uwarunkowania. Biorąc pod uwagę, że aspekt wojskowego udziału Hetmanatu w wojnie w latach 1733–1735 jest najmniej zbadany, jego wyjaśnienie będzie głównym celem niniejszego szkicu.

Materiały źródłowe dotyczące władz kozackich znajdują się w zbiorach Generalnej Kancelarii Wojskowej i *kancelarij pułkowych*, które obecnie są przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie⁶. Dostarczają one *wielu informacji* dotyczących organizacji i przebiegu wypraw wojennych wojska Hetmanatu Lewobrzeżnego – są to na przykład różne rozkazy (ordery, dekryty), instrukcje, rejestry oddziałów kozackich, raporty i relacje bojowe starszyszny. W mniejszym stopniu wykorzystano archiwalia z Rosyjskiego Głównego Archiwum Aktów Dawnych⁷.

Podobnie jak w poprzednich wojskowych starciach rosyjskiego kolosa z sąsiadami, „sprawa polska” nie mogła się obejść bez udziału Hetmanatu i jego sił zbrojnych, chociażby z tego prostego powodu, że tereny autonomii kozackiej graniczyły bezpośrednio z Rzeczpospolitą, a więc były jedną z baz wypadowych, z których odbywała się rosyjska interwencja. 16 września 1733 roku do hetmana Daniła Apostoła wysłano imienny cesarski dekret z rozporządzeniem skierowania „na granicę polską” 10 tysięcy Kozaków⁸. Według planów resortu wojskowego wszystkie siły zbrojne rosyjskiej armii, które znajdowały się na granicach z Rzeczpospolitą, miały zostać podzielone na trzy korpusy: w Rydze (generał anszef Peter Lacy), Smoleńsku (generał lejtnant Karl von Hochmuth) i Starodubie (generał lejtnant baron Philipp von Schwerin i generał major Artemij Zagriażski), pod wspólnym dowództwem Lacy’ego⁹. Korpus kozacki po mobilizacji miał ruszyć do Staroduba i tam czekać na kolejne rozkazy dowódcy korpusu generała Schwerina¹⁰.

Wojska hetmańskiego regimentu, którymi dysponował Apostoł, składały się z 10 rejestrowych kozackich pułków, trzech pułków kompaniejskich (ukr. *komanijski – ochoczekomoni*; zaciężne pułki konne finansowane przez skarb hetmański), generalnej i pułkowej artylerii. Na początku maja 1733 roku Generalna Kancelaria Wojskowa sformowała „wydział korpusu małorosyjskiego”, który miał zostać wysłany do Polski. Korpus dzielił się na trzy mniej więcej jednakowe pod względem wielkości „oddziały”, którymi dowodzili: czernihowski pułkownik Mychajło Bohdanow (kozacy łubieńskiego, perejaślawskiego i czernihowskiego pułku – 3874 kozaków z czterema armatami), pułkownik niżyński Iwan Chruszczow (kozacy niżyńscy, starodubowscy i pryłuccy – 2514 kozaków pięcioma armatami) oraz pułkownik hadziacki Hryhorij Hrabianka (kozacy hadziaccy, myrhorodzcy, kijowscy i połtawscy

⁶ Archiwalia Generalnej Kancelarii Wojskowej znajdują się w fondzie 51, opis 3; materiały Urzędu Ministerialnego – w fondzie 56, opisy 1–2. Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy w Kijowie (dalej: CDIAUK).

⁷ Fond Senatu: fond 248, opis 13; Rosyjskie Główne Archiwum Akt Dawnych, Moskwa (dalej: RGADA).

⁸ Dekret cesarzowej Anny hetmanowi Apostołowi 20 IV 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4526, k. 2–2 v.

⁹ Dekret Kolegium Wojskowego, 26 marca 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4610, k. 2.

¹⁰ С. Нелипович, *op.cit.*, s. 106–107.

– 3055 kozaków z sześcioma armatami). Liczba Kozaków, którzy zostali poddani mobilizacji według przynależności do pułków, wyglądała następująco:

Liczebność Korpusu Małorosyjskiego w 1733 roku¹¹

Nazwa pułku	Kozacy (liczba osób)	Armaty (sztuk)
Hadziacki	1136	3
Kijowski	468	1
Łubieński	1791	2
Myrhorodzki	629	2
Niżyński	1160	2
Perejasławski	1106	–
Połtawski	822	–
Pryłucki	681	1
Starodubowski	670	2
Czernihowski	777	2
Sotnie zasejskie	557	5 (armaty Generalnej Artylerii)
Łącznie	9797	20

Poza tym korpusowi przydzielono pięć armat Generalnej Artylerii pod ochroną połączonego oddziału Kozaków sześciu sotni zasejskich Niżyńskiego Pułku, które tradycyjnie pełniły funkcję eskorty hetmańskiego dowództwa naczelnego albo parku artyleryjskiego, podporządkowując je bezpośrednio hetmanom. 7 maja dowódcą korpusu mianowano generalnego oboźnego Jakowa Łyzohuba.

Do wyprawy przygotowywano się powoli i bez należytej organizacji. Pierwszy problem, który się pojawił, to niestawienie się starszyny. Niżyński pułkownik Chruszczow, mimo że został powołany na dowódcę jednego z oddziałów, według relacji swojej starszyny „z domu tak i nie wyszedł”¹². Generalna Wojskowa Kancelaria aż do ostatniej kampanii 1734 roku dosłownie bombardowała pułkowe zarządy srogimi rozkazami, nakazując starszyźnie, żeby pojawiała się w wojsku osobiście¹³. A jednak zamiast czynnych pułkowników na wyprawę z reguły wyruszali nakaźni – z grona pułkowych sędziów i oboźnych. Tacy dowódcy przeważnie nie mieli doświadczenia w prowadzeniu walk i organizacji, co źle wpływało na dowodzenie kozackimi oddziałami. W sierpniu 1734 roku, w odpowiedzi na prośbę małorosyjskiego namiestnika księcia Szachowskiego, Senat w drodze wyjątku postanowił „owych

¹¹ Ułożono na podstawie: „Nariad” Korpusu Małorosyjskiego, maj 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4526, k. 39. Sotnie zasejskie (ukr. *Sotni Zasejski*) – tą wspólną nazwą określano sześć sotni Niżyńskiego Pułku (znajdowały się geograficznie za rzeką Sejm w pobliżu Głuchowa); były one podporządkowane bezpośrednio hetmanowi, tworząc część jego straży przybocznej.

¹² Raport generalnego oboźnego Jakowa Łyzohuba, bmd, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4443, k. 43.

¹³ Dekret Generalnej Kancelarii Wojskowej, kwiecień 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4757, k. 1 v.; rkps 4944, k. 2 v.

wielkorosyjskich pułkowników [byłych oficerów rosyjskiej armii: czernihowskiego, niżyńskiego oraz starodubowskiego] w dalekie wyprawy nie wysyłać, ponieważ... ogólny interes bardziej wymaga, żeby owi wielkorosyjscy pułkownicy byli od swoich pułków w niedalekim odłączeniu”¹⁴.

Powolność i opieszałość w skoncentrowaniu korpusu potęgował nieokreślony charakter planów dotyczących jego wykorzystania przez rosyjskie dowództwo. Dopóki wojna pozostawała w „zimnej fazie”, a Stanisława Leszczyńskiego nie wybrano na króla, dopóty kozackie oddziały miały dość czasu na mobilizację i wymarsz w okolice Staroduba. Jeszcze na początku czerwca 1733 roku cesarskim aktem wydano rozkaz, by pozostawać w miejscach zbiórki do specjalnego rozporządzenia, a jedynie tylko oddziały pułków: Hadziackiego, Myrhorodzkiego, Połtawskiego i Niżyńskiego, które składały się z doborowej kozackiej kawalerii, dostały zezwolenie na przejście przez rzekę Sejm w celu zapewnienia koniom lepszego pożywienia¹⁵.

Pewne napięcie dało się zauważyć w tym czasie na dniprzańskich granicach Hetmanatu i Rzeczypospolitej, gdzie koronni i litewscy urzędnicy z własnej inicjatywy podejmowali wypadowe i zwiadowcze operacje. W połowie sierpnia 1733 roku myrhorodzki pułkownik Petro Apostoł relacjonował, że polski „gubernator miasteczka Miedwiedowka” z jedną chorągwią atakował Nesteriwkę i do niego z pomocą śpieszą pomocnicze siły z Prawobrzeża. Żeby dać im odprawę, wysłano regularny Kijowski Dragoński Pułk wzmocniony 400 kozakami, a Petro Apostoł wydał rozkaz Kremenczuckiej sotni, żeby wystawiono wartę wzdłuż Dniepru¹⁶. Jednocześnie rejestrowe pułki miały też pełnić dyżury na forpocztach ukraińskiej linii, w związku z czym pułkownicy dostali rozkaz ściśle obliczyć zasoby mobilizacyjne w celu skoncentrowania części z nich w obozach, celem wysłania ich do Polski, i pozostawienia drugiej części do czatowania na forpocztach. Uwaga o obronie „linii” nie była zbyt ważna – Porta oraz Krym, popierając sojuszników Leszczyńskiego, pozostawały potencjalnie niebezpieczne dla południowych granic Rosji. Nawet pod koniec października 1733 roku, kiedy z przybliżającą się zimą prawdopodobieństwo ataków Tatarów się zmniejszyło, generał gubernator kijowski de Weisbach wydał rozporządzenie, zgodnie z którym krewni kozaków płci męskiej oraz miejscy kupcy powinni być w pogotowiu, mając przygotowaną broń, konie i miesięczny zapas żywności, żeby w każdej chwili wyruszyć przeciw Tatarom. W razie konieczności ta rezerwa powinna być się zebrać w Połtawskim Pułku wzdłuż rzeki Oril między Kytajhorodką a Caryczanką, w Myrhorodzkim Pułku – w fortecy św. Ioanna, w Hadziackim Pułku – w fortecy św. Paraskewy, w Pryłuckim i Łubieńskim – odpowiednio w 9. i 10. szanclu¹⁷.

¹⁴ *Сборник Императорского Русского исторического общества* (dalej: SIRIO), Юрьев, 1900, т. 108, s. 354.

¹⁵ Hetman Apostoł do Kolegium Spraw Zagranicznych, 24 VI 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4527, k. 2 v.-4.

¹⁶ Raport pułkownika myrhorodzkiego do hetmana Apostoła, 17 VIII 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4582, k. 2-2v.

¹⁷ Hetman Apostoł do pułkownika Przyłuckiego, 22 VIII 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4582, k. 7-7 v., 44.

31 lipca 1733 roku rosyjski korpus pod dowództwem Lacy'ego wszedł przez Kurlandię do Polski, drugi – z Zagriażskim na czele – przekroczył granicę z Litwą, kierując się na Smoleńsk. Mimo przyśpieszonego tempa wymarszu, który miał zmienić nastroje panujące na sejmie elekcyjnym, wojska rosyjskie dotarły do przedmieść Warszawy dopiero półtora tygodnia po wyborach. 22 września pod osłoną rosyjskich bagnietów zawiązano nową prosaską konfederację i wybrano na króla Augusta III. Nie zważając na fakt, że opór wobec interwencji rosyjsko-saksońskiej jest ponad jego siły, Stanisław wraz ze swoim wojskiem cofnął się do Gdańska, gdzie miał zamiar czekać na przybycie francuskiego korpusu ekspedycyjnego, który przygotowywał się w Breście do wyprawy szlakiem morskim.

We wrześniu, uwzględniając niewielki czynnik zagrożenia ze strony Tatarów, Petersburg miał już określić ogólne strategiczne cele kampanii, ale ponieważ sytuacja operacyjna była zbyt niestabilna, przerzucenie pomocniczego kozackiego korpusu na główną arenę działań wojennych przeciągało się¹⁸. Dokładną chronologię przenoszenia kozackich oddziałów oraz ich udziału w działaniach wojennych na razie trudno ustalić wskutek fragmentaryczności wzmianek w zachowanych źródłach oraz nieprecyzyjnych zapisów językowych w ówczesnych dokumentach i relacjach pamiętnikarzy. Pod terminem „kozacy” mogą tam występować zarówno hetmańskie, jak i slobodzkie czy dońskie kontyngenty. W pierwszych dniach września do kijowskiego gubernatora de Weisbacha i generała lejtnanta księcia Aleksiego Szachowskiego wysłano cesarski dekret o skierowaniu kozaków do Polski „dla okazji wojennej”¹⁹. Jednocześnie miały zostać zaktywizowane wojenne działania na południowo-wschodniej arenie, gdzie korpus rosyjski generała Ludwika Wilhelma von Hessena-Homburga, skupiony na dnierprańskiej granicy z bazą w Kijowie, miał wyruszyć na Prawobrzeże i zdobyć Białą Cerkiew²⁰. Z tej okazji hetman Apostoł dostał rozkaz przyśpieszenia skompletowania dziesięcioletniego korpusu kozackiego i biorąc pod uwagę wymagania de Weisbacha „co dotyczy wszystkiego, co od niego, generała, dla lepszego przygotowania do wojska naszego będzie potrzebne, czynić mu Hetmanowi dla pomocy”²¹.

Jest oczywiste, że od początku działań bojowych kontyngenty kozackie miały być wykorzystane w sposób rozproszony, o czym świadczy brulion raportu Jakowa Łyzohuba mniej więcej od listopada 1733 roku. W momencie napisania raportu przy sztabie korpusu pozostawało tylko 2447 kozaków ze starszyzną, podczas gdy 6999 podzielono pomiędzy rosyjskie korpusy i dywizje. Najwięcej osób skoncentrowano w okolicach Grodna, resztę rozproszono pomiędzy Rygą, Słonimem, Tykocinem i wypadowymi partiami wojska rosyjskiego, które rozciągnęły się szerokim pasem

¹⁸ Dekret cesarzowej Anny, 1 IX 1733, RGADA, fond 248, op. 7, ks. 398, k. 587 v.

¹⁹ Generał Szachowski do hetmana Apostoła, 9 XI 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4569, k. 35–35 v.

²⁰ T. Ciesielski, op.cit., s. 104.

²¹ Generał Szachowski do hetmana Apostoła, 9 XI 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4569, k. 35–35 v.

wzdłuż wielkiego frontu od Bałtyku do Polesia. Na przełomie lat 1733 i 1734 dyslokacja kozackich oddziałów wyglądała następująco²²:

- hadziacki pułkownik Hryhorij Hrabianka (1000 kozaków), bachmacki setnik Wasyl Pokotyło (400 kozaków) oraz pułkowy niżyński setnik Hryhorij Romanowski (1000 kozaków) w Grodnie;
- czernihowski pułkownik Mychajło Bohdanow (1450 kozaków) w korpusie koniuszego wielkiego litewskiego księcia Michała Kazimierza Radziwiłła;
- nakażny pułkownik połtawski Iwan Tarnawski (900 kozaków) przy korpusie generała lejtnanta Zagriażskiego;
- nakażny pułkownik pryłucki Petro Nosenko (400 kozaków) w Breście (później przydzielony do korpusu Radziwiłła);
- nakażny pułkownik starodubowski Fedir Danczenko (300 kozaków) w Tykocinie;
- setnik Iwanicki (1000 kozaków) w Słonimiu;
- 600 kozaków w Rydze.

W warunkach tzw. małej wojny, kiedy wojsko rosyjskie stawiało opór nielicznym, ale gęsto rozproszonym oddziałom konfederatów, bojowa wartość i znaczenie lekkiej jazdy, z której przeważnie składał się ukraiński korpus, znacznie się powiększały. Dowódca oddziału rosyjskiego w Kurlandii generał major Izmajłow w październiku 1733 roku pisał do Petersburga: „które wojska [konfederatów – O.S.], jak wiadomo, lekkie i przeważnie nieregularne (...) przy pomocy powierzonych mi (...) pułków rozpedzać je będzie niełatwo, ponieważ przy pomocy piechoty zrobić tego w żadnym przypadku nie można (...) byłoby lepiej i wygodniej to wykonać (...) gdybym miał kilku kozaków”²³. Charakter wykorzystania i udziału kozackich oddziałów w akcjach bojowych wyraźnie widać z relacji kozaka Lepliańskiej sotni Perejaśławskiego Pułku Hawryła Bacenka, który wraz ze swoją jednostką wchodził w skład korpusu generała majora Zagriażskiego. Na początku października 1733 roku kozackie dowództwo wraz ze swoim korpusem znajdowało się w mieście Skrynewycze pod Warszawą, oczekując przybycia Augusta III. Po przemarszu korpusu do Krakowa, gdzie trwały przygotowywania do koronacji monarchy, kozacy stali na czatach na trasie. Pod Krakowem taki punkt znajdował się w Mogilanach, skąd kozacy wysyłali szpice do miasta, a także kilkakrotnie stoczyli potyczki z oddziałami konfederatów aż do stycznia 1734 roku²⁴. Takie wykorzystanie kozackich oddziałów, które składały się przeważnie z lekkiej jazdy, było stosowane jeszcze podczas wojny północnej w latach 1700–1721 i tzw. Niżowych pochodów z lat 1722–1724, z powodu braku w rosyjskiej armii regularnej lekkiej kawalerii. Według ówczesnej taktyki i sztuki operacyjnej nie zakładano samodzielnej działalności wielkich oddziałów lekkiej jazdy, dlatego dowództwo rosyjskie większe znaczenie przykładało do stosowania małych oddziałów kozackich w celu zabezpieczenia drugorzędnych zadań (garnizony, warty, pikiety, służba kurierska i eskortowa)²⁵. Przy czym warto zauważyć, że w kozackim korpusie obowiązywały dość srogie ry-

²² Raport generalnego oboźnego Ljzohuba, bmd, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4443, k. 43–44; SIRIO, t. 106, s. 622–623.

²³ SIRIO, t. 106, s. 526.

²⁴ Raport kozaka Bacenka, 12 VI 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, ks. rkps 4837, k. 65.

²⁵ Д. Бутурлин, *op.cit.*, s. 27, 29, 35–36.

gory wojskowe, odwzorowujące wymagania statutów rosyjskich. Na przykład brulion instrukcji dla dowódców korpusu Łyzohuba z dnia 19 listopada 1733 roku zawierała hasła i odzwy dla obozowych wart i bojowej ochrony, starszyźnie nakazywał prowadzić ścisłą ewidencję kozaków wysłanych w różnych „ekspedycjach”, a w garnizonach i obozach grać poranną i wieczorną „zorzę”, po czym starszyzna i kozacy powinni pozostawać w całkowitym pogotowiu bojowym „i bardzo uważać na nieprzyjaciela”, podczas pochodów i wypraw nie robić krzywdy miejscowej ludności, a zbiegów i jeńców zagarniętych w czasie wypraw wysyłać do sztabu korpusu²⁶.

Uzupełnienie kozackich oddziałów znajdujących się na froncie odbywało się akordowo. Niestety wszystkie źródła, które mamy do dyspozycji, naświetlają tę kwestię fragmentarycznie: nie ma ścisłych danych o rotacji kozaków i starszyzny, zastępowania ich przez rekrutów itp. Zapewne kozaków każdego pułku wysyłano na wyprawę na podstawie tradycyjnej „kolejki”, którą porządkowały urzędy sotni. Według imiennego rejestru starszyzny, znaczkowego towarzystwa i kozaków Hadziackiego Pułku na pierwszą „polską wyprawę” (to znaczy kampanię 1733 roku) wysłano 1189 osób²⁷, a na drugi „polski pochód” (kampania 1734 roku) – 447²⁸. Pewnie nawet Generalna Kancelaria Wojskowa nie wiedziała, jaką liczbę żołnierzy skierowano „na pierwsze i drugie zlecenie”, ponieważ w kwietniu 1734 roku zwróciła się z prośbą do pułkowych urzędów o wysłanie tych rejestrów²⁹.

Jest możliwe, że rosyjskie dowództwo najpierw miało plan, według którego korpus Łyzohuba miał działać w strefie przyfrontowej w ochronie Smoleńska, Słonimia i Grodna, co pośrednio potwierdza rozporządzenie, aby zapasy żywności pobrać tylko na miesiąc. Jednak we wrześniu i październiku 1733 roku, kiedy okazało się, że kampania może się przedłużyć i oddziały korpusów, rozproszone po wielkiej przestrzeni między Krakowem a Rygą, będą musiały spędzić zimę na froncie, pojawiła się paląca konieczność uzupełnienia zaopatrzenia. Wojsko kozackie tradycyjnie utrzymywało się na własny koszt (hetmański skarb fundował tylko najemne pułki i artylerię), ale jego pieniężnych i spożywczych zapasów starczyło zaledwie do jesieni 1733 roku. Rosyjski skarb, który w ogóle nie przewidywał zasobów na utrzymanie nieregularnych kontyngentów, dawał fundusze na wynagrodzenie kozakom jednorazowo i w nadzwyczaj niewielkich sumach³⁰. Wydając pozwolenie na zbieranie prowiantu i furażu u miejscowej ludności, rosyjskie dowództwo kazało jednak starszyźnie dbać o to, żeby nie doszło do rekwizycji w posiadłościach magnatów i szlachty przychylnych Augustowi III³¹. Instrukcje wydane w grudniu 1733 roku prowiantma-

²⁶ Brulion instrukcji dla dowódców korpusu Łyzohuba, 19 XI 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4443, k. 47.

²⁷ Rejestr starszyzny, znaczkowego towarzystwa i kozaków Hadziackiego Pułku, 1735, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 5154, k. 2–26.

²⁸ Rejestr starszyzny, znaczkowego towarzystwa i kozaków Hadziackiego Pułku, 1735, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 5154, k. 27–38 v.

²⁹ Dekret Generalnej Kancelarii Wojskowej, 30 IV 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4837, k. 3.

³⁰ SIRIO, t. 108, s. 61.

³¹ Instrukcje prowiantmagistrom i furażerom korpusu Łyzohuba, 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4506, k. 2–2 v.

gistrom i furazerom korpusu Łyzohuba, który działał w województwie podlaskim, miały ostry zakaz pobierania prowiantu w dobrach Branickich i Radziwiłłów³².

Brak konkretnego planu kampanii, a co najistotniejsze – praktyki wykorzystania jazdy kozackiej, doprowadził do tragicznych skutków: oddziały kozackie działały rozproszone po dużej przestrzeni, brakowało im prowiantu, żołnierze cierpieli na różne choroby, a dużym problemem była dezercja. Smutny obraz takiej służby przedstawia list pułkownika pryłuckiego Hryhorija Hałahana, przebywającego wraz ze swoimi kozakami w Polsce prawie przez dwa lata – od lata 1733 do zimy 1734/1735. Pisząc do księcia Szachowskiego, pułkownik narzekał, że wśród jego poddanych „w różnych partiach (...) z braku furazu wielu straciło konie, domowe ubrania przez dwa lata słoty znosiły się i zgniły, swoje pieniądze wzięte z domu w związku z uszkodzeniem pieniądza rosyjskiego i zwiększeniem cen poddawano Żydom za bezcen, a dziś są nadzy, bosy, od codziennej i conocnej warty oraz innych ubóstw wynędzniali”³³. Nietypowe warunki wojenne, wielka odległość od rejonów posiłkowych, wady zaopatrzenia, rozbitcie i rozproszenie się oddziałów kozackich na rozległych terenach ciągle obniżały ich zdolność bojową. Pełna lista dezertów kampanii w latach 1733–1734, ułożona przez Generalną Kancelarię Wojskową w kwietniu 1734 roku, świadczy o tym, że liczba uciekinierów w dwu kozackich korpusach stanowiła nie mniej niż 10% ich składu. W niektórych pułkach sprawy miały się katastroficznym, dla przykładu pułk myrhorodzki raportował o przebywaniu na froncie 363 kozaków, podczas gdy liczbę dezertów szacowano na 266³⁴.

Tymczasem zgodnie z rozporządzeniem cesarzowej Anny w Hetmanacie rozpoczęto zbieranie jeszcze jednego trzytysięcznego korpusu pomocniczego, który planowano ulokować w obozach jako rezerwę w północnej części Ukrainy Lewobrzeżnej. Potrzeba zebrania kolejnego korpusu została podyktowana warunkami strategicznymi, które ukształtowały się na przełomie lat 1733 i 1734. Głównym zadaniem wojsk rosyjskich była blokada Gdańska, za którego murami czekał na wsparcie Francuzów Stanisław Leszczyński. 4 stycznia 1734 roku korpus Lacy’ego zajął Toruń, który stał się główną bazą operacyjną ataku na Gdańsk. Do jego oblężenia Rosjanom brakowało nie tylko żołnierzy, których musieli rozproszyć po Mazowszu i Litwie do bitew z konfederatami, ale też artylerii oblężniczej, na którą oczekiwano wiosną.

Na Ukrainie Prawobrzeżnej po zajęciu strategicznie ważnych Białej Cerkwi i Niemirowa w styczniu i lutym 1734 roku ofensywa korpusu księcia Hessa-Homburga nieco zwolniła tempa. Kierownictwo rosyjskie musiało zadbać o ustanowienie kontroli nad Kijowszczyzną i stłumienie oporu na okupowanych terenach, gdzie po wyjeździe szlachty i miejscowych urzędników aktywizowali się hajdamacy. W tych okolicznościach kozackie oddziały skierowano na wschodnie Podole, dokąd odstąpiły wojska polskie. Żywa zastona nieregularnej kawalerii miała raz za razem

³² Spisy prowiantu i furazu kozackiego korpusu, grudzień 1733, CDIAUK, fond 51, op. 3, ks. rkps 4359, k. 2 v.–3 v.

³³ Pułkownik pryłucki Hałahan do generała Szachowskiego, grudzień 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4838, k. 90–90 v.

³⁴ Spisy kozaków dezertów, 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, ks. rkps 4837, k. 3, 6–9 v., 11, 13–15 v., 18, 21, 26–26 v., 28–28 v., 31–35, 40–42, 44, 50, 56, 72–72 v.

przysparzać im kłopotów rajdami, broniąc podejść do lokalizacji rosyjskiego korpusu, oraz zapewnić gruntowne rozpoznanie umiejscowienia wojsk konfederatów. Poza tym dowództwo rosyjskie musiało zadbać o ubezpieczenie regionu przed ewentualnym wtrąceniem się do konfliktu Porty i Chanatu Krymskiego, gdyż wówczas województwa braclawskie i kijowskie automatycznie przekształciłyby się w nowy teatr wojny. Koniec zimy i początek wiosny minęły pod znakiem drobnych starć między polskimi a rosyjskimi oddziałami, w tym też kozackimi. Między innymi w lutym Polakom udało się rozbić pod Brailowem oddział konny składający się z rosyjskich dragonów i ukraińskich kozaków³⁵, a niebawem utrwalił ten sukces w starciu pod Latyczowem. W połowie marca polskie podjazdy zaatakowały strażę kozackie broniącą podejść do Baru okrążonego rosyjskim garnizonem, lecz bez szczególnego powodzenia³⁶.

Tymczasem w styczniu 1734 roku Hetmanat stracił swojego przywódcę politycznego – w Głuchowie zmarł hetman Danił Apostoł. W sprawach kierownictwa kozacką autonomią zastąpił go Zarząd Ministerialny³⁷. Kolegialnym organem zarządzania Hetmanatem, w równej części reprezentowanym przez ukraińską starszyznę i rosyjskich oficerów, kierował generał lejtnant książę Oleksy Szachowski, który wkrótce został odwołany z wyprawy na Ukrainę Prawobrzeżną. Ta zaimprovizowana struktura, mimo że początkowo nie miała ściśle określonego statusu, okazała się skuteczna w podporządkowaniu zasobu militarnego Hetmanatu warunkom wojny. Pytania dotyczące mobilizacji i kadry od teraz rozwiązywano wyłącznie na poziomie generalskim i oficerskim³⁸. Kozackie organy władzy: Generalna Kancelaria Wojskowa i urzędy pułkowe stawały się ich posłusznymi wykonawcami.

Pod koniec lutego i na początku marca 1734 roku rozpoczęto koncentrację nowego trzytysięcznego korpusu składającego się z 2543 pieszych kozaków i pułku kompanijskiego Hryhorija Pawłowa³⁹. Generał de Weisbach, którego sztab zarządził przygotowaniem korpusu do wysłania na front, żądał uprzedniego stawienia się wszystkich kozaków na specjalne oględziny „konno i uzbrojonych” pod dowództwem nie nakaźnych pułkowników, lecz rzeczywistych (nad każdą tysięczną) setników oraz atamanów kuriennych⁴⁰. Urzędy pułkowe otrzymały surowy zakaz „wysyłania bądź przydzielania przez starszyznę, setników i znaczkowych towarzyszy (...) na wyprawę zamiast siebie synów swoich i rodaków”⁴¹.

³⁵ T. Ciesielski, *op.cit.*, s. 114.

³⁶ *Ibidem*, s. 115.

³⁷ SIRIO, t. 108, s. 24–25.

³⁸ Generał de Weisbach do Generalnej Kancelarii Wojskowej, 10 VII 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4678, k. 2–2 v., 3–3 v.; RGADA, fond 248, op. 29, ks. 1806, k. 321–324, 329–336 v.

³⁹ Raport pułkownika pryłuckiego, 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4831, k. 2, 7–8; rkps 4835, k. 2; SIRIO, t. 108, s. 3.

⁴⁰ Generał de Weisbach do generała Szachowskiego, 3 V 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4835, k. 12.

⁴¹ Dekret Generalnej Kancelarii Wojskowej, 24 IV 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4757, k. 1 vb.; rkps 4944, k. 2 v.

Liczebność Korpusu Małorosyjskiego w 1734 roku⁴²

Nazwa pułku	Liczba kozaków
Hadziacki	447
Kijowski	95
Łubieński	714
Myrhorodzki	255
Niżyński (bez sotni zasejskich)	241
Perejasławski	215
Połtawski	316
Pryłucki	268
Starodubowski	135
Czernihowski	196
Sotnie zasejskie	118
Łącznie	3000

Zebranych i prawie zupełnie w duchu wojska regularnego dokładnie poddanych inspekcji kozaków planowano skoncentrować w trzech pułkach: Kijowskim i Perejasławskim (kozacy niżyńscy, czernihowscy, starodubowscy, perejasławscy i kijowscy) oraz Łubieńskim (kozacy połtawscy, pryłuccy, hadziaccy, mirhorodzczy oraz łubieńscy), z prowiantem, amunicją i w pełnej gotowości bojowej⁴³. Weisbach, obserwujący ze swojej kwatery w Białej Cerkwi działania konfederatów na Ukrainie Prawobrzeżnej i Południowo-Wschodniej Białorusi, planował podzielić korpus na dwa oddziały, kierując je za granicę dniewprowską – jeden w rejon Kaniowa, drugi w rejon Weremijówki⁴⁴.

Nowy związek taktyczny, w odróżnieniu od korpusu Łyzohuba, miał przed sobą inny cel – oddziały hetmańskiego regimentu powinny strzec bliższego pasa granicznego oraz terytorium przy granicy z Polską i Litwą. Tymczasem pod koniec wiosny 1734 roku korpus Hessena-Homburga istotnie posunął się na zachód Prawobrzeża, wypierając oddziały konfederatów z Podola. Stąd otwierały się dwa potencjalne kierunki dalszego ruchu: wołyński – na Równe i Łuck, oraz halicki – na Lwów. Jednak dalszemu posuwaniu się korpusu przeszkadzał brak siły żywej i rezerwy – Hessen-Homburg został zmuszony do rozproszenia żołnierzy po garnizonach najważniejszych fortec (Bar, Brailów, Międzybóż). Od tej pory bieg ofensywy zależał od przybycia w porę wsparcia, między innymi nowych oddziałów kozackiej i regularnej jazdy oraz piechoty, przebywających na Braclawszczyźnie pod dowództwem

⁴² Tabela kozaków Korpusu Małorosyjskiego, bmd, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4835, k. 22.

⁴³ Raporty pułkowników kozackich, lipiec 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4678, k. 3–3 v.

⁴⁴ Generał de Weisbach do generała Szachowskiego, 3 V 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4835, k. 12 v. Tysiąc kozaków miało zostać skierowanych pod Kijów na mocy rozporządzenia gubernatora generała lejtnanta Szeremietiewa (CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4835, k. 40–40 v.).

generała lejtnanta Szachowskiego⁴⁵. Pod koniec maja i na początku czerwca oddziały Hessena-Homburga, z kozackimi wojskami w swoim składzie, zajęły Tarnopol i Zbaraż. Istotnym faktem jest to, że przez całą kampanię jazdę kozacką wykorzystywano nie tylko w celach działalności rozpoznawczej i wojny rajdowej, lecz także do pełnienia ochrony kwatery dowódcy korpusu rosyjskiego w Zbarażu oraz stłumienia zamieszek chłopów i powstrzymania grup hajdamackich na Wołyniu⁴⁶.

Pod koniec czerwca 1734 roku rosyjsko-saksoński korpus wymusił kapitulację garnizonu Gdańska, co okazało się przełomowym momentem w wojnie o losy polskiej korony⁴⁷. Stanisław Leszczyński opuścił kraj i przewagę ostatecznie zdobył jego rywal August III. W Rzeczypospolitej powoli zbliżał się końcowy okres wojny. W wyniku osiągnięcia swojego głównego celu: osadzenia na tronie Augusta, Petersburg przyjął decyzję o powrocie do Hetmanatu kozackiego korpusu Łyzohuba, którego główna część była podporządkowana generałowi majorowi Lwu Izmaïłowi⁴⁸. Jednak widocznie nie wszystkie kozackie oddziały zostały zwolnione do domu. Między innymi w Kurlandii pozostał składający się z dwu sotni oddział kozaków pod dowództwem rosyjskiego pułkownika Kondyriewa. Przez całą wojnę ten region pozostawał na uboczu ważnych działań bojowych, więc kozacy byli zmuszeni stacjonować w Rydze, wykonując rozporządzenia miejscowego wicegubernatora generała lejtnanta Fedora Bałka. Bez bojowego zastosowania, które tradycyjnie gwarantowało trofea i finansowanie ze strony baz rosyjskich, kozacy z ryskiego garnizonu już wkrótce „w dużym stopniu zmizernieli”. W lipcu 1734 roku Bałk donosił Gabinetowi Ministrów o „kozakach małosyjskich zostawionych w Rydze, że są bez ubrań i potrzebują obuwia”⁴⁹. W sierpniu tegoż roku do Rygi przybyło kolejnych 200 kozaków z korpusu generała majora Izmaïłowa, „którzy na podstawie wysłanego z Kolegium Wojennego rozporządzenia i przydziału generała majora Bismarcka, w drużynie ryskiej według dostępnych wówczas oświadczeń o francuskiej eskadrze dla przemierzenia brzegów morskich byli utrzymywani”. Najciekawsze jest jednak to, że zgodnie z oświadczeniami Bałka „domagano się wydania im żołdu i tworzenia mundurów z sukna dostępnego w Rydze”, w czym można już zauważyć cechy przekształcenia ich w „regularne wojsko”⁵⁰. Aczkolwiek całkiem możliwe, że odpowiednie szkolenie, umundurowanie i organizację tego oddziału przeprowadzano już wcześniej – w chronologicznie późniejszej suplice kozaków regularnych z 1739 roku istnieje bowiem wzmianka o „ich przebywaniu w służbie już od siedmiu lat” (czyli od 1733 roku)⁵¹.

Co dokładnie rozumiano pod „regularnością” nowo utworzonej roty, nie jest do końca zrozumiałe. Z wyżej cytowanej korespondencji władz ryskich z Kolegium Wojskowym, początkowo opiekujących się kozakami, wynika, że na początku „re-

⁴⁵ T. Ciesielski, op.cit., s. 117–118.

⁴⁶ Ibidem, s. 121.

⁴⁷ D. Buturlin, *Wojennaja istorija pochodow rossijan...*, s. 83.

⁴⁸ SIRIO, t. 108, s. 253.

⁴⁹ SIRIO, t. 108, s. 287.

⁵⁰ Ibidem, s. 333.

⁵¹ Suplika kozaków regularnych, 1739, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 7733, k. 51–51 v.

gularność” polegała na wyposażeniu kozaków w mundury i wypłacie żołdu. Informację o takich zunifikowanych strojach i uzbrojeniu zawierają też późniejsze źródła, kiedy to rotę zaczęły finansować władze małosyjskie⁵². Poza tym w dokumentach ci kozacy często są określani jako „mający za sobą ćwiczenia wojskowe”⁵³, co może świadczyć o ich szkoleniu na wzór ówczesnych półregularnych formacji konnych (na przykład husarzy). W doniesieniu małosyjskiego namiestnika Aleksandra Rumiancewa do Gabinetu Ministrów od 1 kwietnia 1739 roku mówi się, że kozacy regularni są „z końmi, bronią, mundurem i amunicją, nauczeni statutu wojennego”⁵⁴. Biorąc pod uwagę pomyślny koniec oblężenia Gdańska przez wojska rosyjskie oraz to, że stopniowo znikła potrzeba utrzymywania lekkich oddziałów rajdowych i obronnych w Kurlandii, Gabinet Ministrów postanowił „kazać Kolegium Wojennemu natychmiast wysłać z kolegium do Rygi ukaz o zwolnieniu do domu kozaków, którzy nie byli już potrzebni i żyli w nędzy, wydawszy z wyżej ustalonej sumy żołdu każdemu po 3 ruble, bez utrzymania”. Aczkolwiek uwolnienie drużyny razem z innymi hetmańskimi pododdziałami garnizonu ryskiego miało miejsce dopiero w październiku 1734 roku, kiedy Kolegium Wojskowe wypłaciło im zaległe wynagrodzenie⁵⁵. Czas pokoju nie oznaczał jednak rozluźnienia regularnej rotę kozackiej. Przeciwnie – jej historia po powrocie do Hetmanatu, jako regularnego oddziału, dopiero się zaczynała, być może dając pierwsze lekcje zaszczepienia „regularności” wojsku kozackiemu⁵⁶.

Od zimy 1733 roku do wiosny 1734 roku na Ukrainie Lewobrzeżnej władze kozackie aktywnie ściagały szpiegów wysłanych z przygranicznych powiatów województwa mińskiego. Według zeznań niektórych z nich „w Ostatnią Przechyśną” [„Последняя Пречистая” – święto Narodzenia Najświętszej Maryi Panny] kasztelan trocki Jan Sapieha delegował na ziemię starodubowską i czernihowską kilkudziesięciu starców z zadaniem rozeznania „liczebności w owych pułkach wojska” i powrotu w tydzień maślany (polskie zapusty)⁵⁷. Szpiegom Sapieha wydał listy podburzające do lewobrzeżnych Kozaków. Niezwykle zaniepokojenie wzbudziła u Rosjan obecność w wojsku Sapiehy znajdującym się w Łojowie, Rzeczycy i Horkach buntowniczych Kozaków dońskich i zaporoskich, przez których hetman podtrzymywał relacje z Siczą⁵⁸. Od początku wiosny polscy oficerowie i szlachta coraz częściej zwracali się do prezydenta Zarządu Ministerialnego z prośbą o przysłanie kozackich oddziałów do walki z konfederatami dzikowskimi⁵⁹. Granice Starodubowskiego Pułku dodatkowo zostały wzmocnione regularnymi pułkami rosyjskimi⁶⁰.

⁵² Sprawozdania skarbowe Generalnej Kancelarii Wojskowej, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 6882, k. 2.

⁵³ Raporty Generalnej Kancelarii Wojskowej, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 7732, k. 6.

⁵⁴ SIRIO, t. 126, s. 310.

⁵⁵ SIRIO, t. 108, s. 409.

⁵⁶ O. Sokyрко, *Małosyjska rehularna rota 1733–1739* [w:] „Kyjiwska starowyna”, 2010, nr 5, s. 17–28.

⁵⁷ Ordynans Generalnej Kancelarii Wojskowej, 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4676, k. 2–2 v.

⁵⁸ CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4676, k. 8.

⁵⁹ Pułkownik Kosta do generała Szachowskiego, 27 IV 1734, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4919, k. 2–2 v.

⁶⁰ CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 4835, k. 37.

Pod koniec kampanii 1734 roku rosyjski dowódca Lacy stworzył nowy plan strategiczny, którego realizacja miała na celu skłonienie konfederatów do ostatecznej kapitulacji i zakończenia wojny. Podstawą planu był ruch koncentryczny trzech rosyjskich korpusów (Zagriażskiego, Bachmetiewa i Hessena-Homburga), skierowany przeciw dywizji generalnego regimentarza Józefa Potockiego, która znajdowała się w okolicach Sambora. Brak stanowczości w działaniach konfederatów, których kierownictwo już prowadziło tajne negocjacje z Augustem III, spowodował szybkie zajęcie przez Rosjan terenów województwa ruskiego oraz okupację Lwowa i Przemysła. W styczniu i lutym 1735 roku zostały zawarte porozumienia o zaprzestaniu działań bojowych, co stało się początkiem końcowego etapu wojny⁶¹.

Jednak część konfederatów odmówiła złożenia broni i składania przysięgi wierności Augustowi III – między innymi na granicy Pokucia i Podola działał polsko-litewski oddział Eperyaszy, Tymińskiego i Złotnickiego, ponadto nadal opór wojskom okupacyjnym stawiali ci, którzy pozostali w konfederacji dzikowskiej⁶². W tych okolicznościach wojska rosyjskie musiały być w pełnej gotowości bojowej, łącznie z pomocniczymi kontyngentami kozackimi. Niestety fragmentaryczność źródeł nie pozwala w pełni oszacować uczestnictwa oddziałów kozackich w końcowym etapie wojny – kampanii 1735 roku. Dotychczas ustalono tylko informację o 744 kozakach Pułku Niżyńskiego przygotowujących się do kolejnej „polskiej wyprawy” w maju 1735 roku⁶³. Widocznie dowództwo wojskowe, świadome zbliżającego się końca wojny, nie uważało za istotne mobilizowania nowych, liczniejszych kontyngentów wojska nieregularnego, zadowolając się tymi, które zostały na froncie z ubiegłych lat. Skończywszy jedną wojnę, Imperium Rosyjskie przystąpiło do innej – z Imperium Osmańskim, przeciwko któremu akcje bojowe zaczęły się już latem 1735 roku. W ten sposób po raz kolejny zaszła potrzeba mobilizacji wojska kozackiego⁶⁴.

Wojna o sukcesję polską była drugim po wojnie z lat 1700–1721 starciem wojsk regimentu Hetmanatu z oddziałami Rzeczypospolitej. Forma uczestnictwa i zastosowanie wojska kozackiego niewiele zmieniły się od poprzedniego konfliktu: sprowadzały się one do bojowego zapewnienia działania regularnych jednostek i związków, rozpoznania, służby kurierskiej i konwojowej, prac furażowych, rajdów i patrolowania. Wszystko to, a także brak dalekosiężnych planów operacyjno-strategicznego dowództwa rosyjskiego w kampaniach lat 1733–1734, powodowało nie masowe wykorzystanie oddziałów kozackich, lecz ich dzielenie na drużyny, które kierowano dla wsparcia dużych i małych rosyjskich związków regularnych. A jednak przy następnym wielkim starciu – wojnie siedmioletniej w latach 1755–1763 – będziemy obserwować zupełnie odmienną sytuację: dowództwo rosyjskie, biorąc pod uwagę doświadczenia ubiegłych wojen, przejdzie do bardziej przemyślanego i skutecznego wykorzystania kontyngentów kozackich, którym od tej pory będzie się

⁶¹ D. Buturlin, *Wojennaja istorija pochodow rossijan*, s. 94–100; T. Ciesielski, op.cit., s. 123–124.

⁶² *Działania militarne na Mazowszu i w Polsce Północno-Wschodniej*, Warszawa, 2000, s. 145–148.

⁶³ Rejestry kozaków Pułku Niżyńskiego, maj 1735, CDIAUK, fond 51, op. 3, rkps 5152, k. 2–11.

⁶⁴ Weisbach do cesarzowej Anny, 21 VII 1735, RGADA, fond 11, op. 1, rkps 625, k. 4–4 v.; SIRIO, t. 111, s. 213, 269.

powierzało samodzielne zadania bojowe. Udział ukraińskich, słobodzkich i dońskich Kozaków w akcjach bojowych na terenie Rzeczypospolitej miał też inny skutek, długo pomyślnie wykorzystywany przez Rosję w przyszłości. Chodzi o zastraszenie ludności cywilnej fantomem okrutnego i dzikiego „kozaka barbarzyńcy”, żądnego podstępnych rozbojów, rabunków i gwałtu. Właśnie wojna o sukcesję polską stała się precedensem, kiedy na teren Rzeczypospolitej, a następnie również do krajów sąsiadujących wprowadzono wielkie kontyngenty jazdy nieregularnej składającej się oprócz Kozaków także z Baszkirów i Kałmuków. Podczas wyprawy rosyjskiego korpusu pomocniczego Lacy’ego na Ren, organizowanej pod koniec lata 1735 roku w celu wsparcia sojuszniczej armii austriackiej, złowieszcze pogłoski o nadejściu „Scytów” i „Kozaków” wywierały silny wpływ psychologiczny zarówno na ludność miejscową, jak i wrogą francuską armię.

Polski konflikt, choć rozwiązany bez aktywnego udziału wojska kozackiego, wpłynął na nie w sposób decydujący. Ciągąca się i mało skuteczna mobilizacja Kozaków, unikanie służby przez starszyznę, brak porządku w finansowaniu i zaopatrzeniu faktycznie sprowokowały reformę 1735 roku, z podziałem wojska kozackiego na wybornych i podpomocników⁶⁵. Swoistą próbą powtórzenia owej reformy, wprowadzanej już z perspektywy nowej wojny z Portą, był popis pułków kozackich organizowany podczas mobilizacji w latach 1733–1734.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy w Kijowie, fond 51 Generalna Kancelaria Wojskowa, op. 3, rkps. 4443, 4359, 4526, 4527, 4506, 4569, 4582, 4610, 4676, 4678, 4757, 4831, 4835, 4837, 4838, 4919, 4944, 5152, 5154, 6882, 7732, 7733.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych, Moskwa, fond 11 Korespondencja różnych osób, op. 1, rkps. 625; fond 248 Senat, op. 7, ks. 398; op. 29, ks. 1806.

Źródła drukowane

Сборник Императорского Русского исторического общества, Юрьев, 1900, т. 106, 108, 111, 126.

⁶⁵ Reforma z 1735 roku zawierała podział kozaków na dwie kategorie: wybranych (ukr. *wyborny*), którzy byli zobowiązani do służby konnej wojskowej, i tzw. pomocników (ukr. *pidpomicznyky*), którzy utrzymywali swoim kosztem wybranych. Zob. O. Repan, *Irza na lezi: Liwobereżne kozactwo i rosijсько-turecka wjina 1735–1739 rr.*, Kyjiw 2009.

Literatura

- Ciesielski T., *Agresja rosyjska na Polskę 1733–1735. Walki na Ukrainie, Podolu i Wołyniu* [w:] *Trudne sąsiedztwo. Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjsko-ukraińskich w XVI–XX wieku*, Toruń 2007.
- Cieślak E., *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986.
- Dygdała J., *Przygotowania stronników Stanisława Leszczyńskiego do obrony Rzeczypospolitej w bezkrólewiu 1733 roku* [w:] *Między Barokiem a Oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, Olsztyn 2004.
- Działania militarne na Mazowszu i w Polsce Północno-Wschodniej*, Warszawa 2000.
- Truchim S., *Konfederacja dzikowska*, Poznań 1921.
- Анисимов Е., *Анна Иоанновна*, Москва 2002.
- Бутурлин Д., *Военная история походов россиян в XVIII ст.*, ч. 3., т. 3, Санкт-Петербург 1823.
- Нелипович С., *Союз двуглавых орлов: русско-австрийский военный альянс второй четверти XVIII в.*, Москва 2010.
- Репан О., *Іржа налезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735–1739 рр.*, Київ 2009.
- Сокирко О., *Малоросійська регулярна рота 1733–1739 рр.* [w:] *Київська старовина*, 2010, nr 5.